

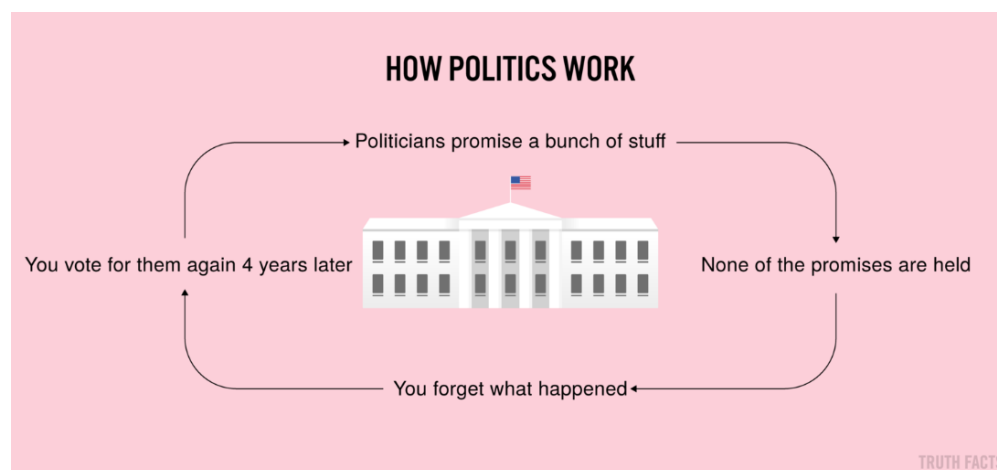
Sanne fakta, alternative sannheter,— og det komplette nonsen

Knut Samset

Begrepet «alternative fakta» er noe av det president Donald Trump vil bli husket for. Urettmessig, for det var ikke hans ord, det var presidentrådgiver Kellyanne Conway som i intervju forsnakket seg i diskusjonen om hvor mange som hadde møtt opp ved presidentens innsettelsesseremoni. Trump skrøt på seg at det hadde vært historisk mange. Pressen mente det var usant.

Men det som fulgte har vist at hun hadde hengt bjellen på sauen. Og uttalelsen har fått følger. I Norge ble begrepet umiddelbart tatt i bruk. En uke senere, la Språkrådet ut «fakta» som aktuelt ord der de skrev at: «... skal noe slikt som 'alternative fakta' gi mening, må det enten bety et annet faktautvalg (som egentlig ikke står i motsetning til det første), eller så må vi legge til et slappere faktabegrep i ordboka» (Wikipedia).

Statsråd Torbjørn Røe Isaksen skrev i Morgenbladet blant annet: Alternative fakta er ikke det følgende: Uenighet om tolkning av fakta, uenighet om metoder for å samle inn fakta, legitim uenighet om hva som er riktige fakta, rimelig uenighet i vektlegging eller beskrivelse av fakta etc. Alternative fakta er påstander som ikke har rot i virkeligheten, og som ikke kan eller vil måles opp mot de samme kriteriene som fakta, det vil si: sannheten. Alternative fakta lar seg ikke diskutere! Det er et utsagn som forsøker å kle seg opp i faktaklær, men som egentlig er nakent.

To måneder etter at rådgiverens forsnakkelse eksploderte i media, inngikk Dagbladet, VG og NRK samarbeid om å opprette tjenesten Faktisk.no som jobber imot at det skal være enkelt å bruke «falske nyheter». Det bidro, i alle fall for en kortere periode, til økt oppmerksomhet om kvaliteten på den informasjonen og desinformasjonen som legges ut på Internett.

I år publiserte Washington Post en gjennomgang av mediestoff fra Trump. Man hadde registrert at han hadde framført 9451 falske eller misvisende påstander i løpet av de første 801 dager i embetet, det tilsvarer et gjennomsnitt på omtrent 12 per dag. Men dette er i seg selv ikke troverdig, for hvem er i stand til å produsere løgner i slikt omfang. Forklaringen var at presidenten hadde gjentatt de samme usannhetene gang på gang på gang, og at tallet gjaldt alle løgnaktige utsagn i perioden. (Allern, 2019)

Stephen Colbert, amerikansk komiker, lanserte i denne forbindelse uttrykket *sannaktighet* (truthiness) som uttrykk for argumenter som ikke er basert på fakta, men på hva vi ønsker skal være sant. Det passer som hånd i hanske med det norske uttrykket løgnaktighet, som brukes om en som har tilbøyelighet til å lyve. Sannaktighet kan dermed brukes om en som har en tilbøyelighet til å snakke sant, men bare en tilbøyelighet. Som den amerikanske presidenten.

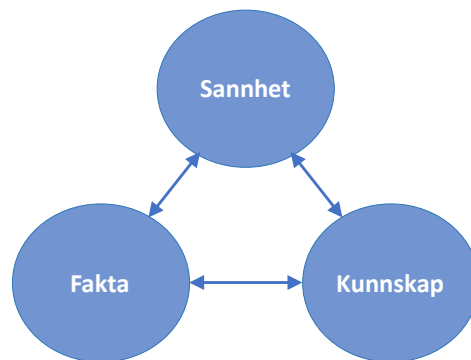
Han sa det på denne måten:

“Før i tiden, hadde alle rett til å ha sin egen mening, men ikke sine egne fakta. Men slik er det ikke lenger. Fakta betyr ikke noe lenger. Meninger betyr alt. Det er det som er sikkert. Folk elsker presidenten fordi han er sikker på de valgene han tar som leder, selv om de fakta han bygger på er ikke-eksisterende. Det er det faktum at han er sikker i sin sak, som appellerer til en bestemt del av landet».

Kunnskap og fakta

Dette er ikke enkelt, selv om det kommer fra en komiker. Sannhet, fakta og kunnskap er synonyme begreper som kan tolkes, forstås og brukes på helt forskjellige måter. Ordene henger sammen.

Kunnskap og *fakta* er de enkleste å forholde seg til. Det er når man snakker om *sannhet* at det virkelig blir vanskelig.

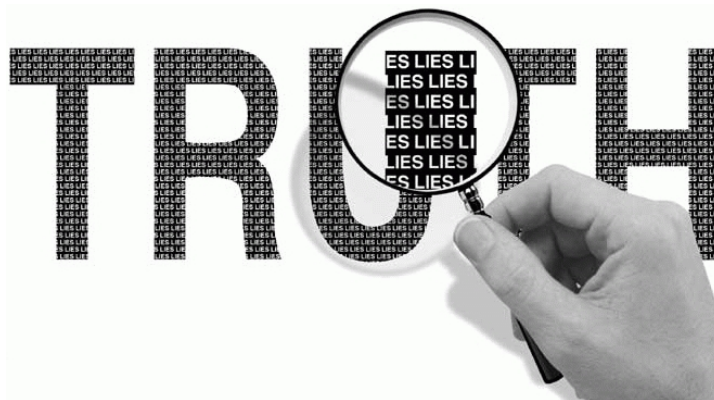
Kunnskapsstigen

For å klassifisere kunnskap kan vi bruke fire forskjellige kategorier som rangerer kunnskap etter troverdighet og mulighet for generalisering.

1. Vitenskap
2. Intuisjon
3. Autoritet
4. Synsing

Vitenskap er kunnskap basert på systematisk undersøkelse, selvkorreksjon eller hypotesetesting. Det er en type kunnskap som vi vil omtale som fakta. For eksempel at kokepunktet for vann er ca. 100 grader Celsius ved havets overflate, og at tyngdens gravitasjon er ca. 9.8 m/s^2 . Vi vet også at disse verdiene vil endres dersom man beveger seg høyere opp i terrenget.

Intuisjon er det som er basert på sunn fornuft og logikk, men ikke nødvendigvis vitenskapelig bevist. Et godt eksempel på det er forestillingen om at det finnes annet intelligent liv i universet enn på planeten Jorden. Det er ikke bevist, men ettersom Jorden er et bevis på at det er mulig, og vi med sikkerhet vet at det finnes milliarder av solsystemer med planetsystemer, så er sannsynligheten veldig stor for at dette er tilfellet.

Kunnskap basert på *autoritet* betyr at kunnskapen står sterkt fordi noen med makt eller autoritet, har fortalt oss at det er slik. Et eksempel på det er utsagnet om at det er et liv etter døden. Mange av oss oppfatter som kunnskap. Dette er blitt oss fortalt av kirkens ledere gjennom hundrevis av år, og står fremdeles sterkt i menighetene. Andre omtaler dem som troende, ikke som faktabærere. Med det har de allerede i utgangspunktet stilt spørsmål ved troverdigheten av det som bare er et autoritativt utsagn.

Det laveste nivået av kunnskap er det vi kaller *synsing*. Da dreier det seg bare om vanlig oppfatning eller overbevisning. Et eksempel kan være forestillingen om at barn som spiller for mye dataspill blir sosiale nerder. Eller at man blir overvektig av å spise for mye fet mat. Det siste er logisk, men bestrides på medisinsk grunnlag: det er sukker og stivelse som konverteres til fett i kroppen dersom man får for mye av det. For mye fett, derimot, passerer tarmsystemet uten å bli tatt opp.

Objektivitet og intersubjektivitet

En annen måte å klassifisere kunnskap på er med begrepene *objektivitet* og *subjektivitet*. Det som er objektivt er på det høyeste kunnskapsnivået. Objektivitet defineres på følgende måte:

1. Det finnes en virkelighet uavhengig av våre sanser
2. Denne virkeligheten er felles for oss alle
3. Vi kan nærme oss eller oppnå en allment akseptert forståelse om denne virkeligheten

Her dreier det seg altså om fakta. Et eksempel kan være at det farer fotoner fra solen og ut i verdensrommet. Og spørsmålet er om fotonene eksisterer. Svaret er ja, dette er noe vi vet. Et annet eksempel kan være at dersom man hugger et tre og det faller, så lager det lyd. Det er objektivt og noe vi kan vente vil skje fordi vi vet at det alltid har skjedd.

Det laveste nivået er *subjektivitet*. Dette er begrenset til vår egen opplevelse eller forståelse av et fenomen uavhengig av andres oppfatninger eller hva vi vanligvis anser som å være objektiv kunnskap. I dagligtalen snakker vi om synsing. Eller enda verre, om føling. Folk føler at det er sant. Det er et fullstendig absurd utsagn, som dessverre er ganske vanlig i debatter i media.

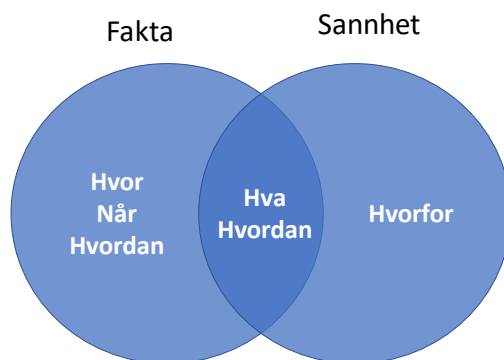
Men så er det altså et interessant mellomstadium som kalles *intersubjektivitet*. Det betyr at det ikke bare er én person, men en større gruppe som har en oppfatning om at kunnskapen er sann. Uavhengig av om grunnlaget er intuisjon, autoritet eller synsing. Poenget er at det er flere som mener det samme. Det øker troverdigheten. Men bare til en viss grad, for intersubjektivitet er noe vi opplever mye av i miljøer opptatt av religion, politikk, konspirasjonsteori og så videre.

Fakta og sannhet

Forholdet mellom fakta og sannhet er drøftet i en bok med tittelen «Harde fakta, farlige halvsannheter og det fullstendige nonsens. (Pfeffer og Sutton, 2016). Forfatterne skriver at den leksikalske definisjonen av de to begrepene ofte er omtrent den samme, men at det ikke er riktig. Forskjellen er at fakta brukes om noe eksisterende, som kan verifiseres. For eksempel at solen går opp i øst og ned i vest. Sannhet har mer å gjøre med oppfattelse, og er mer midlertidig. For eksempel at «jeg befinner meg i Trondheim». Det er sant, men ikke alltid.

Mens fakta ofte handler om «hvor», «når» og «hvordan», handler spørsmålet om hvorvidt noe er sant ofte om «hvorfor». Det man kan karakterisere som faktabaserte sannheter, handler ofte om «hva» og «hvordan».

Dette betyr, mener forfatterne, at fakta er mer universelle og permanente enn sannheter. De kan ikke avvises med logikk eller forkastes som usanne. Sannheter derimot er mer flyktige, mer subjektivt basert, og avhengige av tid og sted.

Men det er vanskeligere enn som så. Sannhet er et sentralt begrep i ikke bare i politikken men også i filosofien. Det er vanskelig å definere. Den enkle varianten er at sannheten er den egenskapen et utsagn har dersom det er i samsvar med virkeligheten. At bly har lavere densitet enn gull er dermed sant. I mange sammenhenger, inkludert dagliglivet, er denne definisjonen tilstrekkelig og formålstjenlig. Men i filosofi og vitenskapsteori er den mer uproblematiske. Problemet er for det første hvordan man skal

definere «samsvar». Videre forutsetter definisjonen at «virkeligheten» er noe som man kan ha kunnskap om.

Problemet er at dagens vitenskapsfilosofier er nokså samstemte om at virkeligheten ikke er direkte tilgjengelig for våre sanser. Noen av oss tror på høyere makter, noen på parapsykologi og andre på relativitetsteorien, som alle forutsetter forskjellig virkelighetsforståelse. For å omgå problemet snakker man istedenfor om hypoteser og teorier, og om hvor mye eller lite støtte disse har i øyeblikket. Antagelsen i filosofien er at vitenskapen tilnærmer seg sannheten gradvis. Man vil imidlertid aldri med sikkerhet kunne slå fast hvor nær man er kommet sannheten bare på grunnlag av de teoriene som til enhver tid er allment aksepterte (Wikipedia).

Kunnskap og sannhet

Forholdet mellom kunnskap og sannhet er enklere å forholde seg til. Her handler det i stor grad om tidens påvirkning. Og om teknologisk utvikling, ikke minst. Det som var sant i går kan være helt galt i dag. På 1950-tallet, for eksempel, ble atomkraft omtalt som en energikilde som var uttømmelig: energien ville være for billig til å måle. I dagens virkelighet vet vi at atomkraftverket i prinsippet ikke er noe annet enn en dampmaskin, der det meste av energien går tapt i selve prosessen, at avfallsproblemene er evigvarende og nærmest uløselige, at risikoen er enormt undervurdert og lønnsomheten er elendig.

Vi ser også at digitalisering, og ikke minst Internett, har kastet om på vår måte å kommunisere på, utføre transaksjoner, og etter hvert produsere på. Det som skjer oppleves som overveldende, som noe vi ikke ser slutten på. At det meste er foranderlig, og at det etter hvert skjer det store endringer – i økende tempo. Å ha kunnskap i dag om var hva som er det riktige eller sannheten, er nærmest umulig om vi tenker konsekvenser et stykke frem i tid.

Men det er det vi må prøve å gjøre. De store investeringstiltakene som ligger foran oss krever fullt fokus. Mulighetsrommet er kanskje større enn vi tror. Og alternative konsepter kanskje noe helt annet enn hva vi forestiller oss i dag.

Vi kan heller ikke resignere og ikke prøve å forstå hva som skjer. Det gjorde mine barns oldefar i møtet med Internett. Han var mer enn hundre år gammel. Han hadde opplevet alle de store teknologiske

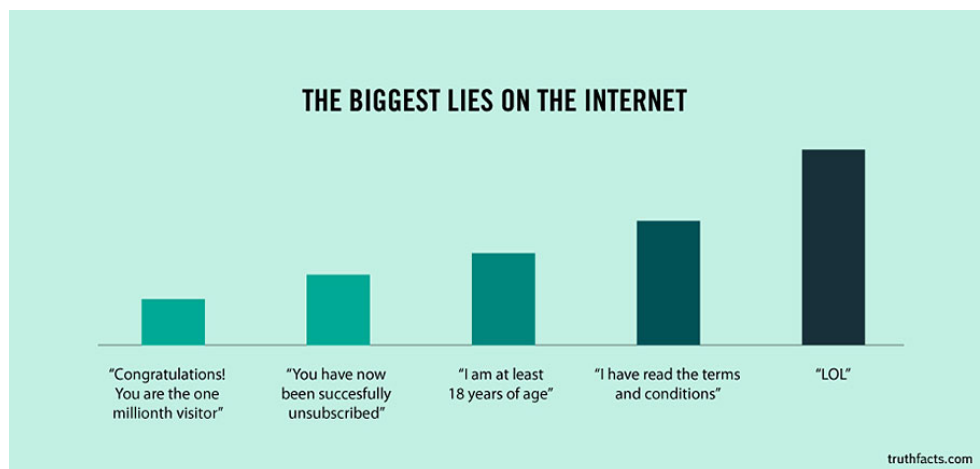
endringene gjennom et helt århundre, på godt og vondt. Nå ville han vite hva Internett var for noe. Vi rigget opp en PC og viste ham dagens aviser, National Geographic og Norsk Sjakkblad, TV-programmet, Værmeldingen, Oslo Børs, og et webkamera på Golden Gate-broen i San Francisco som viste trafikken i sanntid. Han fikk se omtale av sine egne bøker, og så videre. Det var overveldende, og det innrømte han.

Men oldefar var en praktisk mann som ikke dvelte ved det fantastiske. Han begynte istedenfor å reflektere om konsekvensene av det nye mediet: Mon tro hva Internett vil bety for demokratiet på sikt? For de andre mediene? Vil TV og aviser forsvinne? Vil samfunnet destabiliseres dersom så mye informasjon slippes løs? Kan man stole på informasjonen? Vil det hele drukne i reklame? Og så videre. Hundreåringen var klar i hodet. Han hadde fått ny kunnskap og gikk rett på, for å forstå sannheten.

Hva ble da konklusjonen? Han takket nei. Kanskje forstod han allerede da at det nye mediet ville gi oss kaskader av en uangripelig mengde sannheter og alternative sannheter. Og det komplette nonsens.

Dette skjedde 17 år før innsettelses-seremonien til Donald Trump. Den gamle hadde forutsett det som i dag er sannhet.

Det var ikke dårlig.

Kilder

Allern, S., Faktasjekking i løgnens tid, *Uniform*, Nettavis for Universitetet i Oslo, 26. april, 2019

Pfeffer, J. and Sutton, R I, 2006, *Hard Facts, Dangerous Half-Truths and Total Nonsense: Profiting From Evidence-Based Management*, Harvard Business Press

Wikipedia, 2019, Alternative fakta